թեամբ այս կայսերական հրովարտակի ներկայ պատճէնը հաստատուած եւ տրուած է՝ Ռուսաստանում բնակող Հայ ժողովրդի արքեպիսկոպոս եւ Ասպետ իշխան Արղութեան Երկայնաբազուկի հարազատ քեռորդի եւ եղբօրորդիներին՝ Վրաստանի զինուորական ծառայութեան մէջ գտնուող գնդապետ Սոլոմոն Բէժանովին եւ հազարապետներ Նիկոլայ Բէժանովին եւ Զաքարիա իշխան Արղութեան-Երկայնաբազուկին»:

30 Մարտ 1800:

Այս կայսերական հրովարտակի վրայ Մխարգրձելաձէ վրացական ազնուական տոհմն սկսած է այնուհետեւ կոչուել համառուսական իշխանական զարմ՝ Արգուտինսկի-Դոլգորուկով (Արղութեան Երկայնաբազուկ), պահպանելով ըստ առաջնոյն իր հայ դաւանութիւնը:

Վրաստանի կցումից յետոյ, վրացի ազնուականները հեղհեղէ ազերսագիր մատուցին ռուսական կառավարութեան, որ 1783ի ռուս-վրացական դաշնագրի համաձայն, նրանց ազնուականութիւնը ճանաչուի եւ հաստատուի: Այս պահանջին գոհացում տալու համար Կառավարութիւնը Տփղիսում Ցանձնաժողով նշանակեց խնդիրն ըստ էութեան քննելու եւ ազնուականութեան տիտղոսի վկայական տալու համար: Այսպիսի մի վկայական գտնում ենք նաեւ Արղութեանների սերունդից Լուարսաբին տրուած, որի բովանդակութիւնը հետեւեալն է:

ՎԿԱՅԱԿԱՆ

Տփղիսում բարձրագոյն կայսերական հրամանով հաստատուած Ցանձնաժողովը, որի պաշտօնն է վրացական իշխանական եւ ազնուական տոհմերին պատկանող անձերի խնդիրն ըստ էութեան քննել, որանով վկայում է, որ գուբէրնսկի սեկրետար իշխան Լուարսաբ՝ որդի Պողոսի Արղութինսկի-Դոլգորուկովի (փակագծի մէջ վրացերէն տառերով գրուած է՝ Արղուբաս շվիլի Մխարգրձելի — Արղութի որդի Մխարգրձելի) ճանաչուած է իբրեւ Արղութինսկի-Դոլգորուկով իշխանական տոհմին պատկանող: Այս տոհմը մտած է Իրակլէ թագաւորի ըստ 1783 ռուս-վրացական դաշնագրի կազմած Ցուցակում: Այս հաստատումը արձանագրուած է Ցանձնաժողովիս մատեանում 1848 Նոյեմբեր 16ին:

Այս կերպով, Նորին Մեծութեան Կայսեր 1846 Մարտ 30 հրամանագրի համեմատ, իշխան Լուարսաբ Արղութինսկի Դոլգորուկով իր ընտանիքով հանդերձ, թիւ 87 նշանագրով ներմուծուած է Վրացական Իշխանական եւ ազնուական անձերի ընդհանուր Ցուցակում:

Այս վկայականը տալում է իշխան Արղութինսկի Դոլգորուկովին, որպէս զի ի պահանջել հարկին գործածէ ի հաստատութիւն իր իշխանական տիտղոսին: Տփղիս 2 Մայիս 1849: Ստորագրել են՝ Ցանձնաժողովի նախագահ, ներկայացուցիչ Արդարութեան եւ ներքին Գործոց նախարարութիւնների, Անդամ՝ ներկայացուցիչ Անդրկովկասի Գլխաւոր Վարչութեան եւ Քարտուղարը [10]:

Արղութեան իշխանները, Ռուսական հպատակութեան մէջ եւս կարեւոր զինուորական պաշտօններ են վարել ռուսական բանակում: Այս զինուորականների մէջ առանձնապէս նշանաւոր է հանդիսացել իշխ· Մովսէս Արղութեան, որ ռուսական ամենամեծ պատուանշաններին է արժանացել: Նրա արշաւանքը Կովկասեան մահմեդական լեռնականների դէմ, անցեալ դարի միջնէջին եւ իր ամբողջ բանակովը ձմեռ ժամանակ Կովկասեան լեռների բարձր գագաթներն անցնելը համեմատուած է Նապոլէոն Բոնապարտի ձմեռ ատեն Ալպեան լեռներն անցնելով Իտալիան գրաւելուն: Արղութեանի այս ճարտար եւ հսկայական ձեռնարկութեան շնորհիւ է, որ լեռնականների հերոս Շամիլը յաղթահարուեց, գերի բռնուեց եւ հիւսիսային Կովկասը հպատակուեց Ռուսաստանին:

ՍԱՐՈՒԽԱՆ

---

[10] Թէ՛ այս վկայականի եւ թէ՛ վերեւ յառաջբերուած 30 Մարտ 1800 թուակիր կայսերական հրովարտակի պաշտօնական օրինակները տեսած եմ ռուս բանակի նախկին գնդապետ իշխան Միքայէլ Արղութեան-Երկայնաբազուկի մօտ, Նիսում (Գաղղիա) եւ ստացած նրանց պատճէնները, որի համար յայտնում եմ իշխ· Միքայէլին խորին շնորհակալութիւն: Ցավոք Արղութեանի եւ Արղութեան տոհմին ու զինանշանին մասին տեսնել՝ Գիրք որ կոչի ընդհանրական, արարեալ··· Տեառն Ներսէսի Շնորհալւոյ, Սանկտ Պետերբուրգ, 1788, էջ 317—336:

ԹԻՖԼԻՍԻ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՊԱՆԹԷՈՆՆԵՐՈՒՄ

(Շարունակութիւն:)

Թիֆլիսի Վանքի Մայր եկեղեցում հանդէսում են պատմաշրջանի ռուսական բանակի զօրապետները, գնդապետներ, կոմսեր, սպաներ — որոնք իրենց ամբողջ կեանքը, ընդունակութիւնը նուիրել են ռուսական բանակի յաղթութեանը, իրագործել են իշխողների կամքը եւ թունաւորելով ժողովուրդների խաղաղ, շինարար, ստեղծագործական աշխատանքը, դժբախտացրել են միլիոնաւորների կեանքը: Ապագայ անաչառ պատմագիրը կ'արձանագրի նրանց հիւսած ողբերգական գործերի պատմութիւնը:

Կանգ եմ առնում նրանց շիրիմների առաջ եւ յիշում անցեալի տխուր էջերը: Ահա եւ նրանց պատկերը:

ԳՆԴԱՊԵՏ ԱՆԴՐԷԱՍ ՓԻՐԱԴԵԱՆՑ
(1814—1863)

Պարզ, թուխ կրանիտէ քարէ շրջանակով եղրած սպիտակ մարմարի ճակատին քանդակուած է մի խաչ, որի ներքեւում երկաթագիր տառերով փորագրուած է·

ԳՆԴԱՊԵՏ
ԱՆԴՐԷԱՍ ՅՈՎՍԷՓԵԱՆ
ՓԻՐԱԴԵԱՆՑ
1814—1863

Նոյնը փորագրուած է ռուսերէն լեզուով:

ԳԷՆԵՐԱԼ ԻՎԱՆ ԼԱԶԱՐԵՒ
(1820—1879)

Ռուս-տաճկական պատերազմի, գլխաւորապէս Ղարսի, հետ է կապուած այս զօրավարի անունը: Նշանակուելով Ղարսի բանակի գլխաւոր հրամանատար, նա կարճ ժամանակում պաշարեց եւ նուաճեց քաղաքը:

Խաչոր գեր է կատարել եւ Դաղստանի գրաւման գործում՝ 60ական թուականներին:

*

Հոգեկոյտի վրայ իշխում է մեծ եւ հաստ քառակուսի սեւ-թխադոյն մի մարմար, որի վրայ ռուսերէն փորագրուած է·

ԳԷՆԵՐԱԼ-ԱՏԻՒՏԱՆՏ
ԻՎԱՆ ԴԱՎԻԹՈՎԻՉ
ԼԱԶԱՐԵՎ
1820—1879

Ներքեւում հայերէն քանդակուած է·

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԴԱՒԹԵԱՆ
ԼԱԶԱՐԵԱՆ

ԿՈՄՍ ՄԻՔԱՅԷԼ ԼՈՒՌՈՒ ՄԵԼԻՔԵԱՆ
(1824—1888)

Կովկասի ռուսական բանակի հրամանատարը, որի անունը սերտ կերպով կապուած է Ղարսի պատմութեան հետ:

Առաջին հայը, որ Ռուսաստանում նշանակւում է ներքին գործոց նախարար՝ Ալէքսանդր Երկրորդի ժամանակ:

Ժամանակի պահանջի համաձայն՝ կողմնակից է լինում բարենորոգութեանց: Այդ պատճառով էլ պահպանողական տարրերը նրան հալածում են եւ խիստ քննադատութեան ենթարկում:

*

Հաստարան մի նոճի հովանաւորում է նրա շիրիմը: Դա մէկուկէս մետր բարձր, քառակուսի ֆորմաներով քանդակուած, սեւ մարմար է, որի վերեւի մասում քանդակուած է մի խաչ, իսկ ներքեւում փորագրուած է·

ԿՈՄՍ
ՄԻՔԱՅԷԼ ԼՈՒՌՈՒ-ՄԵԼԻՔԵԱՆ
ԾՆԵԱԼ ՅԱՄԻ 1824 Ի 21 ՀՈԿՏ· ՀԱՆԳԵԱՒ ԱՌՏԷՐ Ի 1888 Ժ/2 ԴԵԿՏ· Ի ՆԻՑՑԱ ՔԱՂԱՔԻ

Նոյնը փորագրուած է նաեւ ռուսերէն լեզուով:

ՔԷՆԵՐԱԼ ԲԷՀԲՈՒԴ ՇԵԼԿՕՎՆԻԿԵԱՆՑ
(1837—1878)

1877—1878 թ· ռուս-թրքական պատերազմի Կովկասեան բանակի հայ զօրապետը:

*

Երկաթեայ ծաղկահիւս գեղեցիկ մի մեծ վանդակապատում իշխում է կարմիր-փայլուն մի մարմար: Դա պատուանդանն է, որի վրայ բազմել է մոխրագոյն, քառակուսի մի մարմար քար, մեծ խաչով զարդարուած: Մարմարի հարաւային կողմը ոսկեզօծ տառերով փորագրուած է·

© National Library of Armenia

ԳԵՆԵՐԱԼ-ՄԱՅՈՐ
ԲԷՀԲՈՒԴ ՄԱՐՏԻՐՈՍԵԱՆ
ՇԵԼԿՈՎՆԻԿԵԱՆՑ
Նուխի 1837
Հասան Կալայ — 1878

Նոյնը փորագրուած է ռուսերէն լեզուով:

ԳԵՆԵՐԱԼ ԱԼԵՔՍԱՆԴՐ ԼԱԶԱՐԵԱՆՑ
(1859—1913)

Իւան Լազարեւի շիրմի ձախ կողմը, երկաթահիւս մեծ վանդակապատում, կայ կէս մետր բարձր եւ 2½ մետր երկար, սեւ-թխագոյն մի մարմար: Այդ մարմարի ներքոյ է հանգչում այս զօրավարը: Քարի վերին ճակատին ռուսերէն լեզուով փորագրուած է.

ԳԵՆԵՐԱԼ-ՄԱՅԵՕՐ
ԱԼԵՔՍԱՆԴՐ ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆ
ԼԱԶԱՐԵԱՆՑ
1858—1913

ԱԼԵՔՍԱՆԴՐ ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆ
ԼԱԶԱՐԵԱՆՑ

ԳԵՆԵՐԱԼ ՅԱԿՈԲ ԱԼԽԱԶԵԱՆ
(1826—1896)

Թիֆլիսի զինուորական վարժարանի հնոցում կոփւում է Ալխազեանը: 1863 թուի լեհական ապստամբութեան դէմ մղած կռւում աչքի է ընկնում իր քաջութիւններով: 1874 թուին Կովկասի 19րդ զօրաբաժնի հրամանատար նշանակւում: 1877 թուին Քութայիսի եւ Սուխումի զօրաբաժնի հրամանատար դառնում: 1877—1878 ռուս-տաճկական պատերազմի ժամանակ մեծ քաջութիւններ է ցոյց տալիս: 1885 թուին ռուսական 3րդ զօրաբանակի հրամանատար անւանւում: 1896 թուի Նոյեմբ. 2ին մեռնում է Պետերբուրգում եւ թաղւում Թիֆլիսում:

*

Խորէն Ստեփանէի գերեզմանի մօտ բարձրանում է մուգ-կապոյտ, մի ամբողջական մարմար քարից կերտուած, հաստ եւ քառակուսի պարզ, բայց գեղեցիկ ֆորմաներով հիւսուած հսկայ մի կոթող, որը վերջանում է եռանկիւնի մի գմբէթով:

Ներքեւի պատուանդանի վրայ, արեւելեան ճակատին, փորագրուած է.

ԻՆՖԱՆՏԵՐԻԱՅԻ
ԳԵՆԵՐԱԼ
ՅԱԿՈՎԲ ԿԱՅԽՈՍՐՈՎԵԱՆ
ԱԼԽԱԶԵԱՆ
* 1826 † 1896

Նոյնը ռուսերէն լեզուով փորագրուած է արձանի վերեւի մասում:

Վերեւի պատուանդանի վրայ, արեւմըտեան կողմը, ձուաձեւ փորուած շրջանակի մէջ, իշխում է զօրավարի պղնձէ կիսանդրին: Նրա յաղթական դիրքը, երկար եւ սրածայր բեխը, հպարտ հայեացքը առանձին արտայայտութիւն են տալիս զինուորական դէմքին: Կուրծքը զարդարուած է երկու խաչանշանով:

6. ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԻՑ

Կրանիտէ քարերի, յուշարձանների վրայ ժողովուրդը քանդակել է եւ փորագրել իր խոհերն ու զգացմունքները:

Դրանք պարզ, անարուեստ քառեակներ են եւ անպաճոյճ բանաստեղծութիւններ, որոնց մէջ ժողովուրդը յայտնում է իր թախիծը, վիշտը, պատկերում իր դարդոտ սիրտը, իր վիրաւոր հոգին: Ահա մի քանի էջեր ժողովրդական վրձինից:

ԽՕՋԻՎԱՆՔՈՒՄ

Ով մարդ անմահ անուն ճարի,
Ունայն է փառքը աշխարհի.
Չես կարող կշտանալ կեանքից
Կուզես ապրես հազար տարի:

Աշխարհիս մէջ գործեր բարի,
Մարդկութեան պարտքդ կատարի.
Այս իմ բոլոր ասածներս
Երբ կատարես, ինձ մօտ արի:

(Կուլայա Լաչինեանցի գերեզմանաքարից:)

*

Դեռ երիտասարդ քաղցր հասակում,
Իմ կեանքը որպէս մի ծաղիկ թռչնեց.
Էս մեծ բովանդակ լիքը աշխարհում,
Ինձ ամեն բանից բեմուրազ թողեց:

Ու ջահիլ-ջիւան մտա գերեզման,
Աշխար ինձ համար կորաւ յաւիտեան.

¹ *Ուղղագրութիւնները տալիս եմ անփոփոխ:*

Ա՛խ երնեկ նրան ով որ էտ կեանքում,
Իր երջանկութեան բախտն է ճաշակում:

(Զաքար Գրիգորեան Ադաբէգեանի շիրմից:)

*

Նոր պիտի ծաղէր արեւն եմ կենաց,
Նոր պիտի ծաղկէր չուշան իմ փառաց.
Արեւս խաւարեց, կեանքս թառամեց,
Եւ յոյսերս բոլոր սեւ հողով ծածկվեց:

(Յակոբ Զուլչեանցի շիրմից:)

*

Սեւ անգութ մահը ինչպէս սուր մանգաղ,
Կտրեց ու տարաւ իմ կեանքը աւաղ.
Թողի սիրուն կին ու զաւակներ,
Սեւ հողին դարձա յաւետ ես ընկեր:

(Կարապետ Խունեանցի շիրմից:)

*

Իմ վաղանցուկ կեանքի գարնան,
Ծաղկել էի վարդի նման
Բայց մահն ինձ խլեց յանկարծ
Մօրս գրկից տարաւ անդարձ...
Այն մայրական փշրած սրտին
Լոկ կսկիծը մնաց բաժին:

(Գիմնազիոնի դասար. աշակերտ Նիկողայոս Պօղոսեանցի շիրմից:)

Գերեզմանիս հողի վերայ
Ինչ անուշիկ հոտ կու գայ.
Այսուհետեւ անուշ մայրիկ
Ինձմէն քեզ օգուտ չկայ:

Գերեզմանիս հողի վերայ,
Ցանէ ծաղիկ, իմ մայրիկ.
Ցանէ ծաղիկ, թափէ արցունք,
Երիտասարդ իմ մայրիկ:

*

Ունայն աշխարհում դեռ կեանք չը տեսած,
Ցուրտ խաւար հողում Վարդուշն եմ պառկած:

([illegible]ոդանուշ Եսայեանցի շիրմից:)

*

[illegible]րգի նման անուշ,
Ծաղիկ էր սա զալար քնքուշ.
Ու թառամեց դեռ չբացված,
Իր նուրբ կոկոն սիրտը խոցված:

Նորեկ գարնան մայիսեան ցող,
Արշալոյսի վոսկեփայլ ցող.
Մարեց Սեղան մեն-մինուճար,
Ծնողներին թողեց անճար:

(Մանկիկ Սեդա Քանանովի շիրմից:)

*

Սրտից պոկւած անգին զաւակ,
Այս յուշարձան քեզ յիշատակ.
Մնար յաւէտ ու անկործան,
Մատաղ կեանքիդ ցյաւիտեան:

(Գէորգ Աղայեանցի շիրմից:)

*

Նա գեղեցիկ վարդ էր սիրուն
Եւ ապրեցաւ վարդի նման.
Մի գեղեցիկ միայն գարուն,
Վաղ առաւօտ մի մայիսեան:

(Վարսենիկ Վասիլեանցի շիրմից:)

*

Թողի ամուսինս տխուր ու տրտում,
Ծերունի ծնողքս ի լաց անխնդում.
Միակ զաւակս անխնամ մօրից,
Տող պահի Աստուած ցավից ու մահից:

(Արաքսի Բոյեաղչիեանի արձանից:)

*

Անգութ մահը մեզնից խլեց.
Մեր թանկագին մայրիկին.
Մեր յոյսերը թերի թողեց,
Տարաւ սառը գերեզման.
Զենք մոռանա քեզ յաւիտեան,
Քո սիրասուն բալիկներ:

(Վարդանուշ Համբարձումեանի շիրմից:)

*

Կեանքի կարօտ զաւակս,
Քո վաղաթառամ մահով,
Անժպիտ աշխարհը
Յաւիտեան խաւարեց ինձ համար:

(Գրիգոր Առվանեանի շիրմից:)

*

Քանի որ քեզ միտ ենք ածում,
Սրտներէս արիւն է վազում.
Ամէն գիշեր մեր կողինքը.
Դառն արցունքով թացվում:

Քաշած ցավերդ եօթննավլխեան —
Վիշապի պէս խայթում.

© National Library of Armenia

Հազար տեղից սրտերս ծակում,
Հազար վէրքեր բաց անում:

Բացվել է այն տաղերն կանանչաց,
Սարերն ամէն ծաղկել են.
Ամէն բաղջում վարդ, մանուշակ,
Ռէհան, սմբուլ բացվել են:

Ափսոս մեր բախտի օրերումն,
Թառամեցար մեր մեխկէն.
Բաղմավաստակ անմխիթար.
Անգին ծնողաց համար Դարո ջան:

*

Ես Ստեփանեան խեղճ Կատինկան եմ,
Ճակատագրիս ցաւին զոհված եմ.
Աստղիկ աղջիկս երբոր զորձքի էր,
Կրակը դիպաւ, տեսայ վառվում էր,
Հասայ օգնութեան, ինքս էլ վառվեցայ,
Անբաղդ բալիկիս ես էլ զոհ դարձայ.
Ո՛վ կարդացողներ, մէկ մէկ ողորմի
Ասացէք հոգուս, Աստուած ձեզ օրհնի:

*

Բաւ է ողբաս մայր իմ Շուշիկ,
Մի քիչ հանգչիր, որդիդ խօսի.
Ես Գոգան եմ 13 տարեկան սիրելի,
Զաւակ Ստեփան Ասատուրեանի,
Ուրախ ու զուարթ ջաղաց գնացի.
Նաւթ չունին որդի, ասեց հայրիկս,
Ժամի 4ն էր, չչերը առա գուրս եկայ նաւթի.
Զարհուրելի խենթութեամբ վրայ հասաւ
Nr. 63 ելէկտրաքարշը
Եւ չխնայելով իմ մատաղ կեանքը,
Տակովն արեց ու ջախջախեց իմ մարմին.
Կոկոն եւ դեռ չբացուած անժամանակ թառամեց,
Ծնողներիս սրտում թողի ցաւալի յիշատակ:

(1930 թ.)

ՎԵՐԱՑՈՒՄ

Դառն օրերի ես նահատակ,
Հանգիստ առայ այս քարի տակ.
Ես եմ մեր տան հանգած լոյսը,
Ծնողներիս բիկուած յոյսը:

(Իսկեր Լեւոն Յարութիւն Թումանեան:)

*

Լոյսի օրօրքին Աստղիկ դու ծնար,
Ծաղկանց փունջ սրտին մանուշակ սնար.
Ծնողիդ զգուեցիր, քոյրերիդ, եղբօրդ սիրեցիր,
Դպրոցի սրտին ծիծեռնակ երգեցիր.
Դու լոյս ապրեցար, սէր ու երգ տեսար,
Լոյս–սիրոյ թեւին դու երկինք թռար:
Մենք լաց եղանք քեզ...
Բայց երանի քեզ:

(Յուշիկ Մեհրաբեանց — աշակերտուհի Գայիանեան օրիորդաց դպրոցի:)

(Վերջ:) Ա. ԵՐԵՄԵԱՆ

Verlag: Mechitharisten-Kongregation. — Für den Inhalt verantwortlich P. Mesrop Habozian. — Druck: Mechitharisten-Druckerei. — Alle Wien 62, Mechitharistengasse 4.

© National Library of Armenia